

Bölüm 10

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞTE İNÖNÜ FAKTÖRÜ

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ¹

GİRİŞ

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi oldukça sancılı bir süreç sonunda gerçekleşti. Türkiye'de ilk siyasal parti olarak kurulan Halk Fırkası (1923), Demokrat Parti'nin kuruluşuna (1946) kadar ülkeyi kesintisiz tek parti iktidarıyla yönetti. Ancak Şeyh Said İsyanı'ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na (1925) kadar geçen dönemde ülkede tek parti görüntüsüne rağmen tek partili yönetimlerin doğasında var olan otoriter/totoliter eğilimler sınırlıdır. Hükümet meclis tarafından en sert şekilde eleştirilmekte ve denetlenmektedir. Söz konusu ılımlı siyasal iklimde Milli Mücadele'nin lider kadrosu arasında inkılapların yol haritasına ve yöntemine dair düşünsel ayrılıklar sonunda Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası (TPCF)) doğdu (1924). Yaklaşık 8 ay sonra da rejim karşıtlarını cesaretlendirdiği gerekçesiyle hükümet kararıyla kapatıldı (Tuncay, 2012: 153-154). Bundan sonra Türkiye'de tam anlamıyla tek parti iktidarı kuruldu. İzmir suikastı davasıyla da (1926) muhalefet tamamen sindirildi, TPCF'nin altı milletvekili idam edildi, İttihatçılar yok edildi, muhalif basın da iyice hizaya getirildi (Tuncay, 2012: 166-172). 1930 yılına gelindiğinde 1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye'ye olumsuz etkilerini azaltabilmek, parti içinde İsmet İnönü etrafında oluşan güç yoğunlaşması karşısında alternatif güç merkezi oluşturabilmek, hükümeti ve partiyi denetleyebilmek gayeleriyle Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kuruldu. Mustafa Kemal'in güdümündeki SCF, iktidar alternatifi olarak ortaya çıkınca Gazi ile "karşı karşıya" gelmemek adına Genel Başkanı Fethi Okyar tarafından fesh edildi (Okyar, 1980: 523).

Atatürk'ün ölümünden sonra tek partinin muhalefet arayışını kendi içinde sürdürdüğü anlaşılmaktadır. CHP 5. Kurultayında (Mayıs-1939) parti içinde 21 kişilik Müstakil Grup kuruldu. Başkanı yine CHP genel başkanı olan grup tamamen güdümlü bir yapılanmaydı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10/5.26.16, 1-4. 07.02.1944). Parti'nin 6. Kurultayında (Haziran-1943) üye

¹ Dr. Öğrt. Üyesi Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0003-2877-8415 alpaslan6507@gmail.com.

Sistemi” içinde olduğunu görmüş ve İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlamak üzere bu sistem içinde ülkesinin yer alacağı çerçeveyi oluşturmaya başlamıştır. SSCB tehdidi karşısında süreci başarıyla yöneten İnönü, iç politikada da yükselen yeni sınıflara iktidara gelmeleri için gerekli araçları sunma zorunluluğunu isabetle tespit ederek Demokrat Parti’nin kuruluşuna dolaylı ve aşamalı olarak yaptığı katkılarla Türkiye’de çok partili hayata geçişin en önemli aktörü olmuştur.

Çok partili hayata geçişte İnönü faktörü bağlamında şu temel çıkarımlar yapılabilir. İnönü, gerekli kararlılığı göstermezse Türkiye’nin, 1946 yılında ve en az sarsıntıyla çok partili sisteme geçmesi düşünülemezdi. 1974’te Portekiz diktatörü Marcello Caetano’nun devrilmesinde (Hungtington, 1993: 1-2) görüldüğü gibi sonraki yıllarda çok partili sisteme geçişi çatışmacı ve sancılı bir süreç sonunda gerçekleştirebilirdi.

İnönü demokrasiye geçişi katıksız bir demokrat olduğu için gerçekleştirmemiştir. Diğer cumhuriyet elitleri gibi İnönü’nün bakışında da demokratik sistem ilkesel bir olgu değildir sadece zamanı geldiğinde Batıya benzemek / uyum sağlamak adına tercih edilebilirliği olan bir sistemdir. İnönü’nün bazı uygulamalarında bu durum açıkça görülür. Atatürk’ün ölümünden sonra İnönü o dönem dünyada popüler olan totaliter rejimlerin liderleri Hitler ve Mussolini’ye benzeme adına kendini CHP’nin Değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef ilan etti. İktidarında 1946’ya kadar katı bir otoriter tek parti sistemi uyguladı ve 1950 seçimlerine kadar da demokrat parti üzerinde demokratik ilke ve usullerle bağdaşmayacak baskılar kurdu.

II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasındaki iç/dış politik konjonktürün İnönü’nün politik karakterine uygunluğuyla çok partili hayata geçiş arasında pozitif bir korelasyon söz konusudur. Gerçek bir pragmatizm ustası olan İnönü, çoğulcu sistemi 1945-1946 yıllarının reel şartlarına uygun politikaların aracı olarak görmüş, bu sayede SSCB’ye karşı Batı Blokuna yaklaşmış, Türkiye’de iç barışın devamını sağlayarak kısa süreli de olsa iktidarını korumuştur.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

- BCA,30.10/5.26.16, 1-4. 07.02.1944.
BCA, 30.01/53.315.4. 07.06.1945;
BCA, 30.01/40.241.16, 4-5. 29.05.1949.
BCA, 490.01/5.27.17. 22.09.1945.
BCA, 30.01/65.407.7.1. 06.10.1947.

RESMÎ YAYINLAR

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TUTANAK DERGİSİ(TBMMTD)

TBMMTD, Devre 7, Toplantı 2, Cilt 18, Birleşim 72, s.232, 11.6.1945.
TBMMTD, Devre 7, Cilt 17, Birleşim 65, Oturum 2, s..510, 29.05.1945.
TBMMTD, Devre 7, Birleşim 3, Cilt 20, s.7-9, 1.11. 1945.
TBMMTD, Devre 7, Birleşim 2, Oturum 1, s.14, 5.11.1945.
TBMMTD, Devre 8, Birleşim 1, Oturum 1, s. 4-5, 01.11. 1949.

AYIN TARİHİ

Ayin Tarihi, (Ağustos-1938), no: 56, s.41.
Ayin Tarihi, (Ağustos 1946), no.153, s.74-75.

GAZETE HABERLERİ

“Celal Bayar’ın Partisi Yeni Bir Zihniyetin İfadesiyle Ortaya Çıkmaya Hazırlanıyor”, *Son Posta*, 25.12.1945;
“İnönü Siyasi Hayatımızın 43 Yılı ve C.H.P.”, *Ulus*, 09.09.1963.
“Almanya ve Japonya’ya Harp İlan Ettik”, *Akşam*, 24.02.1945.
“Cumhurbaşkanının Güzel Nutku”, *Akşam*, 20.05.1945.
“Demokrat Partisinin Programı Hazırlandı”, *Son Posta*, 23.12.1945.
Amerikan Görüşü”, *Ulus*, 12.10.1946.
“İnönü Atatürk ve Devrimleri Anlattı”, *Ulus*, 23.11.1963.
“İnönü Demokrasi ve Dış İlişkiler”, *Milliyet*, 14. 01. 1974.

MODERN LİTERATÜR

Akandere, O.(2012). “Adnan Menderes Ve Arkadaşlarının Cumhuriyet Halk Partisinden Çıkarılması”. D. Erdoğan, T. Kabadayı, H. Üreten, G. Gündeay (Ed.). *Türk Tarihinde Adnan Menderes*. Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Aydın, s.659-692.
Bora, T. (2018). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
Boratav, K. (1995). “İktisat Tarihi (1908- 1980)”. *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
Cem, İ. (2014). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Demirel, A. (2013). *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve İktidar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
Duverger, M. (1974). *Siyasal Partiler*. (Çev. Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, İstanbul.
Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*. (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
Eroğlu, C. (2013). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Yordam Kitap, İstanbul.
Ertunç, A. C. (2013). *Cumhuriyetin Tarihi*. Pınar Yayınları, İstanbul.
Goloğlu, M. (2013). *Demokrasiye Geçiş*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Heper, M. (2011). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. Doğan Kitap, İstanbul.
Huntington, P. H. (1993). *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonunda Demokratlaşma*. (Çev. E. Özbudun), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
Huntington, P. H. (1991). “Democracy’s Third Wave”. *Journal of Democracy*, 2(2): 12-34.
Işık, G. (2005). *İspanya: Başka Bir Avrupa*. Metis Yayınları, İstanbul.
İnönü, İ. (2003). *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*. (Haz. İlhan Turan). TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara.
İnönü, İ. (1997). *İsmet İnönü’nün Hatıraları*. (Haz. Sabahattin Selek), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

Tarih Araştırmaları II

- Koçak, C. (2020). *İsmet İnönü ve Resmi Tarih*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Luca, A. R. (1977). “Soviet-American Politics And The Turkish Straits”. *Political Science Quarterly*, 92(3): 503-524.
- Loğoğlu, F. (1997). *İsmet İnönü and The Making of Modern Turkey*. Ajans Türk Basın ve Basım, Ankara.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2002). “Görelî Özerklik-2(1939-1945)”. (Baskın Oran Ed.), *Türk Dış Politikası 1919–1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.387-398.
- Öztürkci, A. (2019). “Tutarlılık Belirsizlik Skalasında Türkiye’nin Boğazlar Politikası (Mart 1945-Ekim 1946)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), s.473-496.
- Tanör, B. (2015). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Toker, M. (1998). *Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Turan, Ş. (2000). *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Weisband, E. (1974). *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*. (Çev. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Yalman, E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim(1945-1970)*. Rey Yayınları İstanbul.
- Yalman, A. E. (1938). “İnkılap Gazeteciliği”, Tan, 03.07.1938.
- Yücel, S. (2001). *Demokrat Parti*. Ülke Kitapları, İstanbul.